

Josef Vachek:

PORUŠOVÁNÍ ZÁPOROVÉ SHODY V ČESKÝCH ZÁPOR- NÝCH VĚTÁCH OBECNÉ PLATNOSTI.

V českých záporných větách obecné platnosti jeví se zápor formálně jednak na přísudku (zpravidla určitém tvaru slovesném), jednak na tom větném členu, který dodává větě obecné platnosti. To platí, jak známo, nejen tehdy, když takovým větným členem je podmět (*Nikdo není ve vlasti prorokem*), ale i když jím je předmět (*Nemohu vám o tom říci nic*), příslovečné určení (*Dnes se nikde nepřijímá; Křivého slova nikdy nepromluvil; Nijak vaši poznámce nerozumím*), přívlastek (*Žádné informace se nepodávají*), ba i doplněk (*Jemu se to nezdá ničím*).

Zjev tento nazýváme s prof. V. Mathesiusem (*Mélanges van Ginneken, Paris 1937, str. 81*) *záporovou shodou*, i když jsme si vědomi, že »shoda« je termín spíše popisný než vysvětlující — jeho předností je stručnost a výstižnost. Ostatně nám v tomto článku nejde o hledání příčin dvojího záporu v češtině, nýbrž především o některé odchylky od tohoto obvyklého způsobu českého vyjadřování. Z téhož důvodu tu také podrobněji nerozsbíráme různé teorie, jež se snaží najít příčinu záporové shody v nové češtině. Povšimněme si jich jen potud, pokud budou mít užší vztah k našemu vymezenému problému.

O jaké odchylky nám jde?

V poslední době lze pozorovat stále častěji, že v českých záporných větách obecné platnosti bývá proti usu dosud běžnému a normou předepsanému odchylkou kladen zápor jen jediný, a to slovesný, kdežto výraz, který větě dodává obecné platnosti, bývá vyjadřován kladně. Z velmi četných příkladů takových odchylek uvádíme zde alespoň tyto:

To všechno jsem nevěděl. (Usus.) — Teď to všude neklape. (Úryvek z hovoru.) — Všecka ohlášená představení se pro úřední zákaz nekonají. (Z novin.) — Chodí se mnou několik desítek českých dělníků a dělnic. A téměř všichni neumíme německy. (Dopis čtenáře redakci denního listu.) — Všichni ti lidé nechtou noviny. (Z rozhlasové přednášky.) — Všichni pasáci neopominou skřehotat s sebou, aby zlostnou Herzku dopálili. (Z moderní beletrie.)

Naše doklady, jež by bylo možno mnohonásobně rozmnožiti, byly úmyslně vybrány jak z běžného hovoru, tak z řeči novin a z beletrie, aby bylo patrné, že odchylka, o kterou nám jde, proniká v jazyce různých funkčních stylů, a že tedy její výskyt patrně souvisí se strukturálními podmínkami českého jazyka vůbec, nikoli jen některé jeho zvláštní funkce. Nelze také — a to bychom rádi zdůraznili — odbýt naše doklady prostě tím, že se prohlásí za jazykovou ledabylost či negramotnost. Není nemožno, že popud k nim opravdu kdysi vyšel z nedosti pečlivého způsobu stilisování; ale je nepochybné, že opětovně a opětovně porušování normy v jednom a téže bodě svědčí o tom, že v tomto bodě jazyková norma pracuje k přestavbě své struktury, poněvadž tu zřejmě nevyhovuje jazykovým potřebám těch, kdo normy té používají, tak, jak je třeba.

Přihlédněme nyní k dokladům svrchu uvedeným podrobněji! Především zdůrazníme znovu, že v nich jde o věty významu obecně záporného, nikoli o zápor pouze částečný. Je ovšem pravda, že věty našich dokladů by mohly za jistých okolností vyjadřovat zápor částečný (na př. *Teď to všude neklape* = *Jen někde to klape*), a je známo, že prof. Trávníček ve svém pronikavém článku *Záporky ve spisovné češtině* (Naše řeč XIX/1935, str. 315 n.) hledá právě v možnosti obdobných dvojznačností příčinu toho, že čeština v průběhu svého vývoje zavedla záporovou shodu do vět záporných obecně platnosti. (Tak soudí Trávníček, že dvojznačné *Vše nebylo ztraceno*, jež znamenalo jednou zápor obecný, jednou částečný, bylo právě pro tuto dvojznačnost rozlišeno v obecné *Nic nebylo ztraceno a částečné Vše nebylo ztraceno*.) Zásadně metodicky nutno s Trávníčkem souhlasiti v tom, že problém dvojího záporu v češtině je třeba řešit s hlediska funkčně linguistického, t. j. vycházeti — jak činí v tomto případě právě Trávníček — z nutnosti jistých vyjadřovacích potřeb a zkoumati, jak se vyjadřovací prostředky přizpůsobují, aby těmto potřebám vhodně vyhovovaly. Plus Trávníčkova výkladu je nesporně právě v tom, že se hledí obejít bez různých mimolinguistických činitelů. Nicméně nebezpečí dvojznačnosti, pokud jde o doklady toho druhu, jež jsme zde uvedli, mohlo by být bráno v úvahu leda v jazyce psaném,¹⁾ ač i tu textová souvislost zhusta jednoznačně určuje náležitou významovou interpretaci. Probereme-li však svrchu uvedené doklady v jazyce mluveném, shledáme, že jsou fenomenologicky jasně rozlišeny podle toho, značí-li zápor obecný či částečný, a to těmi akustickými prostředky, jež předpokládá Gebauer — arci v souvislosti poněkud jiné — pro starou češtinu (viz HM IV, str. 664), totiž rozdíly ve větěném přízvuku.

¹⁾ O jeho problematice píše v VIII. svazku *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* (1939).

Provedeme-li akustické srovnání, přesvědčíme se, že věty částečně záporné mají typický větný přízvuk na přísudku (určitém slovese) a že ve větách oznamovacích bývá tento přísudek také intonačním vrcholem věty. Také výraz kvantitativně určující (*všechno, vždy, všude* a pod.) bývá v takových větách větně zdůrazněn a intonačně vyvýšen, ale — což Gebauer, zdá se, nepostřehl — nebývá tomu tak vždy; někdy zůstává přízvukově i intonačně na úrovni normální. Na žádný způsob však se tento kvantitativně určující výraz nesmí stát přízvukovým (a intonačním) vrcholem věty, t. j. převážit přísudek; kdyby se tak stalo, změnil by se částečně záporný význam věty ve význam obecně záporný. — Z toho, co bylo právě řečeno, důsledně vyplývá i přízvukově-intonační struktura věty obecně záporné. Přízvukovým (případně i intonačním) vrcholem věty je v ní výraz, který jí dodává obecné platnosti, a určité sloveso představuje vrchol druhotný, který zase někdy nebývá vůbec uskutečněn.

Naše větné doklady obecné platnosti jsou tedy charakterisovány typickým větným přízvukem (po př. intonací). Abychom se s nimi seznámili podrobněji ještě se stránky významové, srovnajme především jejich znění se zněním, jehož vyžaduje spisovná norma! Předepsaná slovní podoba našich dokladů by byla asi tato:

Nic z toho jsem nevěděl. — Teď to nikde neklape. — Žádná oblášená představení se pro úřední zákaz nekonají. — Chodí se mnou několik desítek českých dělníků a dělnic. A téměř nikdo z nás neumí německy. — Nikdo z těch lidí nečte noviny. — Žádný pasák (nebo: z pasáků) neopomine skřehotat s sebou . . .

Pátráme-li po příčině toho, že předepsaná norma je porušována, musíme si především uvědomit jednu ze základních pouček moderního jazykozpytu, totiž tu, že v jazyce neexistuje naprostá synonymie — vždy se za ní skrývá nějaká odstíněnost významová. Jinak řečeno, častý výskyt našich dokladů ve znění normě odporujícím svědčí patrně o potřebě vyjádřiti významový odstín zřetelně se odchylojící od významu, který je obvykle normou vyjadřován; tento speciální odstín významový se pak projevuje ve speciálním vyjadřování prostředku, od běžné normy taktéž se zřetelně odlišujícím.

Srovnání našich dokladů v obou zněních nám ukáže, že tyto doklady ve znění porušujícím záporovou shodu skutečně jeví proti znění, jež záporovou shodu zachovává, zvláštní společný významový odstín. Znění, jež shodu porušuje, soustřeďuje pozornost na v š e d o b r o s t záporného vztahu větou vyjádřeného; znění, jež shodu zachovává, zdůrazňuje naopak v y l o u č e n o s t být i jedinou možností vztahu kladného. Že je tomu skutečně tak, tomu nasvědčují některé drobnější zjevy, jež lze u našich dokladů často pozorovati: i když tomu tak není vždy. Především bývá u znění

shodu porušujících ten větný člen, který větě dodává obecné platnosti, jaksi podepřen ukazovacím zájmenem, které takřka ohraničuje všechny jednotlivé případy, zahrnuté v rozsahu daného obecného tvrzení. Takové »podpůrné« výrazy dávají proto ještě zřetelněji vystoupit všeobecnému, t. j. na všech jednotlivých případech se projevujícimu rázu daného vztahu uvnitř hranic této všeobecnosti. Naproti tomu zase u znění shodu zachovávajících je leckdy nutno užít vazby označující partitivnost (z + genitiv) — viz první, čtvrtý, pátý a šestý příklad ze skupinky našich dokladů. Taková předložková vazba jasně ukazuje, že to, oč při znění se zápornou shodou jde především, je zjištění, že ani v jediném z možných případů neexistuje vztah kladný.

Tyto výklady nás však vedou k daší závažné otázce: odpovídá-li významový rozdíl shora formulovaný jazykovým skutečností, čím je možno vysvětliti, že obecně záporná tvrzení jsou v převážné většině případů vyjadřována zněním záporovou shodu zachovávajícím? Dalo by se z toho snad usuzovat, že vylučnostní pojetí záporu má v češtině převahu nad pojetím všeobecnostním, jako tomu je, zdá se, i v jiných evropských jazycích?²⁾ Ale tím bychom si problém příliš zjednodušili. Abychom získali správný náhled na celou tu otázku, musíme zase přihlížet i k větně přízvukové a intonační stránce obou možných znění, kterými je obecný zápor vyjadřován.

Poznali jsme shora, že při stejném slovním znění právě různost větného přízvuku (případně též intonace) rozlišuje význam záporné obecný od významu záporně částečného u výrazů bez záporové shody. Jeví se tedy u takových výrazů jistý typ větného přízvuku (případně též intonace) jako činitel příznačný pro jistý typ věcného významu. Je na snadě otázka, jsou-li takové typy větného přízvuku (a intonace) pro jistý typ větného významu opravdu něčím konstantním. Pokusme se zjistit odpověď tím, že podrobíme zkoumání co do větného přízvuku obecně záporné výrazy se záporovou shodou a bez ní!

Srovnání jednotlivých příkladů, jak tu byly výše ve skupinách uvedeny, ukazuje, že intonační a přízvuková shoda tu vcelku vskutku je. Věty jako *Všude to teď neklape — Nikde to teď neklape* obě mají přízvukově-intonační vrchol na zevšeobecňujících výrazech *všude* po př. *nikde*, a podobná srovnání ostatních případů dají — až na nevýznamné odchylky — též výsledek. Ale jedna věc neujde pozornějšímu sluchu: věty zachovávající záporovou shodu mají ještě

²⁾ Existenci typu všeobecnostního, jenž se zdá v jazycích poměrně řídký, dosvědčují vývoody O. Jespersena (Negation in English and other Languages, København 1917, str. 89) pro francouzštinu; z jiných jazyků Jespersen dokladů nemá. Pro němčinu mám doklad z Kocha, citovaný ale ve zcela jiné souvislosti, Gebaurem: „alle Satzglieder finden nicht statt, weil das Praedicat nicht stattfindet“ (Gebauer HM, IV, str. 658).

jednu možnost přízvukově-intonační realizace — totiž tu, že se přízvukově-intonační vrchol projevuje na přísudku a výraz zevšeobecnovací sklesává ve vrchol druhotný, ne-li na úroveň normální. Při tom obecný význam takové záporové věty zůstává neporušen — to je třeba zvláště zdůraznit, a to proto, že přízvukově-intonační struktura takových vět je přesně shodná se strukturou vět obsahujících zevšeobecnující výraz kladný, jejichž význam, jak nahoře bylo popsáno, je částečně záporný.

Mají tedy věty obecně záporné, jež zachovávají záporovou shodu, dvě možnosti realizace co do větného přízvuku (případně intonace); realizaci s vrcholem na zevšeobecnujícím výrazu (označme ji obecně realizací A) a realizaci s vrcholem na přísudku (realizací B). Tu je však třeba znovu si připomenout základní poučku moderního jazykozpytu, o které tu již jednou byla zmínka — že totiž naprostá synonymie v jazyce neexistuje. Z této poučky je třeba vyvodit nutný důsledek — rozdíl mezi realizacemi A a B musí být spjat s rozdílem významovým. Srovnáme-li věty obecně záporné se zachovávanou záporovou shodou v obou možných realizacích, opravdu mezi nimi významový rozdíl snadno postřehneme.

Velmi pěkně je ten rozdíl patrný na větě *Žádná představení se nekonají*. Realizace A se projevuje jako odpověď na otázku zjišťovací (*Konají se nějaká představení?*) Naopak realizace B jako by odpovídala na otázku věcnou (*Proč nejdeš dnes do divadla?* a pod.). Jinak řečeno, realizace B vyjadřuje prostě obecně záporný fakt, kdežto realizace A zdůrazňuje obecnost faktu, jehož zápornost jako by již byla od dřívějšíka ze situace či jinak známa. Ještě jinak vyjádřeno: při realizaci B je novum obecně záporný obsah věty jako celek, kdežto při realizaci A je novum jen obecnost tohoto záporného obsahu.

Stanovení tohoto obsahového rozdílu nám leccos objasní. Poznáváme z něho především, proč realizace B, jež má za úkol vyjádřit prostě fakt obecně záporný, má přízvukově-intonační vrchol na přísudku — ten je totiž ve větě obyčejně členem nejzávažnějším a své závažnosti pozbývá jen tehdy, je-li ze zvláštních důvodů třeba zdůraznit větný člen jiný. A tento zvláštní důvod nastává právě při realizaci A, jež dává vyniknout zápornému výrazu zpovšechňovacímu. Jak již bylo řečeno, odpovídá realizace A na otázku zjišťovací — stačilo by místo celé té realizace pouhé »Ne!« Důvod, proč se odpověď rozvádí v celou větu, je nepochybně potřeba, vyjádřiti záporný obsah věty tak, aby při tom vynikla výlučnost tohoto záporu, jak o ní byla řeč již výše.

Avšak naše obsahové rozlišení nám odpovídá i na otázku, ze které jsme tu vyšli, totiž, proč má v češtině v obecně záporných větích nepopíratelnou převahu ten způsob vyjadřování, který záporo-

vou shodu zachovává, nikoli ten, který ji porušuje. Způsob shodu zachovávající může totiž pomocí větného přízvuku (a intonace) být podle potřeby diferencován v realisaci A, jež zdůrazňuje na obecně záporném vztahu jeho výlučnost, a v realisaci B, jíž jde prostě o vyjádření obecně záporného vztahu. Způsob vyjadřování, jež záporovou shodu porušuje, je proti způsobu, jež shodu zachovává, ve značné nevýhodě: nelze jím vůbec vyjádřití prostý obecně záporný vztah, nýbrž jen zvláštní případ obecně záporného vztahu se zdůrazněnou všeobecností. Pokus, vyjádřití tímto způsobem prostý obecně záporný vztah, ztroskotá právě na faktech větně přízvukových a intonačních. Protože při prostém obecně záporném vztahu není důvodů, aby některý z větných členů mimo přísudek byl zvláště zdůrazněn, má být vrcholem věty přísudek, t. j. zpravidla určité sloveso ve tvaru záporném (realizační typ B). Ale tím by určité sloveso převážilo kladný zevšeobecňovací výraz a věta by rázem pozbyla významu obecně záporného a stala by se částečně zápornou. Může se tedy způsob vyjadřování, jež shodu porušuje, ve své obecné platnosti projevovat jen realisací A, která má v jazyce, jak bylo svrchu dovozeno, své vlastní funkční oprávnění, ježto její významový odstín nelze v češtině dobře vyjádřit jiným způsobem.

Tím by byla v podstatě dána odpověď na otázku, mají-li obecně záporné věty, jež porušují záporovou shodu, v jazyce svoje oprávnění, a mají-li je, jakou funkci v něm zastávají. S tímto problémem, jež, jak přiznáváme, byl vymezen velmi úzce, souvisí ovšem řada problémů jiných, především starý crux bohemistiky a slavistiky — otázka, jaké byly příčiny, jež k záporové shodě v obecně záporných větách vedly a jež ji v nich udržují. Tato otázka je tak složitá, že ji nelze pojmovit do rámce tohoto příspěvku, rozsahem značně omezeného. Vrátime se k ní při jiné příležitosti, protože leckterý z našich dnešních závěrů zdá se nám ukazovati cestu k jejímu řešení.
